

Nigar Pirverdi qızı AŞURBƏYLI-HÜSEYNOVA i.f.d, dos.
Ceyhun Rafael oğlu ABDULLAYEV magistrant
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

KRİPTOVALYUTANIN TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏNİN ARAŞDIRILMASI VƏ KRİPTOVALYUTA İLƏ ƏLAQƏLİ RİSKLƏRİN TƏHLİLİ

Xülasə

Son illərdə kriptovalyuta bazarı sürətli inkişafı və yüksək gəlir gətirmək imkanı ilə investorların marağını oyandırır. Əsasən də, 2021-ci ildə bitcoin kriptovalyutasının öz tarixi maksimum qiymətini alması ilə bu maraq daha da çoxalıb. Araşdırmanın bir hissəsi olaraq, bu marağın təhlili və nəticələrin qiymətləndirilməsi məqsədi ilə kriptovalyutanın tənzimlənməsində beynəlxalq təcrübə qiymətləndirilib. Həmçinin, kriptovalyuta bazarının investorlara, iqtisadiyyata, ətraf mühitə və digər sahələrə gətirə biləcəyi problemlərin araşdırılması məqsədi ilə kriptovalyuta bazarının daşdığı risklər təhlil olunub.

Tədqiqat çərçivəsində kriptovalyutanın tənzimlənməsində beynəlxalq təcrübənin və kriptovalyuta bazarının daşdığı risklərin araşdırılması məqsədi ilə müxtəlif ölkələrdə kriptovalyutadan istifadəsi ilə bağlı aparılan sorğular təhlil olunub, kriptovalyuta sahəsində təhlilləri həyata keçirən şirkətlərin, xarici ölkələrin dövlət orqanlarının hesabatları, xəbər agentliklərinin məlumatları, xarici alimlərin tədqiqatları araşdırılıb.

Kriptovalyuta bazarı ilə səhm bazarı arasında əlaqənin qiymətləndirilməsi məqsədi ilə bitcoin ilə Standart and Poor's 500 indeksi arasında 2022-ci il üzrə korrelyasiya əlaqəsi qiymətləndirilib.

Açar sözlər: kriptovalyuta bazarı, dələduzluq, çirkli pulların yuyulması, sabit sikkə, ətraf mühitin çirklənməsi

UOT: 336

JEL: F31

DOI: <https://doi.org/10/54414/UHAV8828>

Giriş

Elmi-texnoloji tərəqqi iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə daimi təsir edir və yeni maliyyə alətlərinin yaranmasına və habelə yeni bazarların formalaşmasına gətirir. Kriptovalyuta bazarı da kriptografiya texnologiyasının inkişafı nəticəsində meydana gəldi.

İlk dövrdə kriptovalyutanın dəyəri çox az olduqda ancaq az qrup insanlar bu bazar haqqında məlumatlı idilər. Kriptovalyuta bazarının inkişafı prosesində kriptovalyutanın dəyəri yüksək sürətdə artmağa başladıqdan sonra onun haqqında məlumatlı insanların sayı daimi artmağa başlayıb və istər adi insanlar, istərsə də peşəkar investorlar kriptovalyutanı dəyər vasitəsi və gəlir qazanmaq imkanı kimi qiymətləndirməyə başladılar. Nəticədə, bu, kriptovalyuta bazarının daha çox böyüməsinə və çoxsaylı başlama-("startup")-ların yaranmasına gətirib çıxardı.

Lakin, kriptovalyuta bazarı, potensial olaraq, ilk baxışdan aşkar olunmayan riskləri daşıyır. Bəzən bu başlama-("startup")-lar həqiqətən real layihələr olduğu halda daha çox dələduzluq

sxəmləri olub. Bundan əlavə olaraq, kriptovalyutadan istifadə hallarının çoxalması iqtisadi sabitliyə zərər yetirə bilər.

Unutmaq olmaz ki, kriptovalyuta real aktiv və ya əmlakə əsaslanmır. Kriptovalyuta fiat pul deyil və onun qiyməti həddindən artıq dəyişkəndir. Çox vaxt fiat pula alternativ kimi qiymətləndirilən sabit sikkə (stablecoin)-lər belə onları emissiya edən şirkətin öhdəliyindədir və bu şirkətin öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsi zamanı sabit sikkə (stablecoin)-lər dəyərini itirir.

Həmçinin kriptovalyuta bazarının daşdığı ekoloji riskləri də nəzərə almaq vacibdir. Mining adlanan proses nəticəsində texniki tullantıların sayı artıb və həmçinin bu proses külli miqdarda enerji tələbinə malikdir. Bu isə ətraf mühitə əhəmiyyətli zərər yetirir.

Bunların təhlil olunması məqsədi ilə tədqiqat çərçivəsində kriptovalyutadan istifadə üzrə beynəlxalq təcrübəyə kriptovalyuta bazarının daşdığı risklər araşdırılıb.

Kriptovalyutadan istifadə üzrə beynəlxalq təcrübənin araşdırılması

Cədvəl 1-ə nəzər yetirsək görə bilərik ki, Nigeriya kriptovalyutadan istifadəsinə görə liderdir. İlk baxışda bu qərübə görünə bilər; belə ki, 2021-ci ildə Nigeriya Mərkəzi Bankı (CBN) maliyyə institutlarına bitcoin ilə məşğul olmağı qadağan etdi. Lakin, qadağaya baxmayaraq,

Nigeriyada eyni dərəcəli ticarət vasitəsiylə 1 aya təxminən 40 milyon dollar dəyərində BTC köçürülüb [1].

Bu, onunla izah oluna bilər ki, çox vaxt bu ölkələrdə hökumətə və dövlət pul nişanına inamsızlıq səbəbindən kriptovalyuta, çox halda Bitcoin, daha etibarlı yığım vasitəsi və hesablaşma vasitəsi kimi qiymətləndirilir.

Cədvəl 1.

Kriptovalyutalardan istifadənin ən çox yayıldığı ölkələr

Ölkə	Kriptovalyutadan istifadə edən istehlakçılar, faizlə	Ölkə	Kriptovalyutadan istifadə edən istehlakçılar, faizlə
Nigeriya	32	Hindistan	9
Vyetnam	21	Çin	7
Filippin	20	Amerika Birləşmiş Ştatları	6
Türkiyə	16	Almaniya	5
Peru	16	Yaponiya	4
İsveçrə	11		

Mənbə: Müəllif tərəfindən [2] mənbəyə əsaslanaraq tərtib olunmuşdur

Digər səbəb də ondan ibarət ola bilər ki, bank sistemi inkişaf etməyən ölkələr üçün kriptovalyuta ilə əməliyyat daha əlçatan hesablaşma üsuludur. Bunun səbəbi ondan ibarətdir ki, Bitcoin ilə kənar vasitəçi olmadan hesablaşmaları həyata keçirmək mümkündür. Bir şəxsə bu virtual valyutadan istifadə edərək ödənişləri qəbul etmək və göndərmək üçün təkə internetə çıxış və Bitcoin pul kisəsi lazımdır [3].

Bunları nəzərə alaraq, El Salvador hakimiyyəti öz iqtisadiyyatında kriptovalyuta ilə eksperiment aparmağı qərara almışdır. 2021-ci ildə El Salvadorada Bitcoin rəsmi ödəniş üsulu qəbul edilmişdir. Bu qərarın əsas məqsədi maliyyə gəlirini artırmaq idi; çünki, əhalinin təxminən 70%-i ənənəvi maliyyə xidmətindən məhrum idi. Bitcoin kriptovalyutasından istifadənin daha da əlçatan edilməsi məqsədi ilə El Salvador yalnız telefon və internet bağlantısını tələb edən “chivo” adlı rəqəmsal pul kisəsi istifadəyə verdi [4].

Lakin, sonrakı araşdırmalar göstərdi ki, bu qərar iqtisadiyyata əhəmiyyətli dərəcədə müsbət təsir etmədi. Belə ki, 2022-ci il məlumatlarına əsasən El Salvadorada pul köçürmələrin yalnız 1.6%-i Chivo rəqəmsal pul kisəsi vasitəsiylə aparılıb. Bundan əlavə, chivo rəqəmsal pul kisəsini yükləyənlərin yalnız 20%-i 30 ABŞ dollarlıq

bonusu xərclədikdən sonra ondan istifadəni davam etdirmişlər [5].

El Salvadorada fəaliyyət göstərən şirkətlər də çox halda qəbul olunmuş qanuna baxmayaraq, chivo ilə ödənişləri qəbul etmir. 2022-ci il məlumatlarına əsasən, şirkətlərin yalnız 20%-i bitcoin kriptovalyutasını ödəniş vasitəsi kimi qəbul edir və həm də pul vəsaitlərini BTC-də yox, ABŞ dollarında saxlamağa üstünlük verir; belə ki, 2022-ci il məlumatlarına əsasən bütün satışların yalnız 4,9%-i bitkoinlə ödənilir və bizneslərin 88%-i bitkoinlə satışdan əldə edilən pulu dollara çevirir [5].

Aparıcı kripto birjalardan biri olan Binance tərəfindən MDB ölkələrində istifadəçilərin arasında sorğu apararaq bildirib ki, 2023-cü ildə istifadəçilərin 88%-dən çoxu kriptovalyuta bazarına investisiya yatırmağa davam edəcəklər. Qafqaz info məlumatına əsasən, sorğudan keçənlərin 40%-dən çoxu öz qərarını kriptovalyuta bazarının perspektivləri, 8%-i dünyada geosiyasi durum, 11,5%-i isə ənənəvi maliyyə sistemində etimadsızlığı ilə əsaslandırırıblar [6].

Buna əsaslanaraq demək olar ki, kriptovalyuta bazarında 2022-ci ildəki müşahidə olunan problemlərin nəticəsində yaranan etimadsızlığa baxmayaraq kriptovalyutalar MDB ölkələrində

cəlbediciliyini itirməyib və kriptovalyuta istifadəçilərinin çoxu kriptovalyuta haqqında müsbət fikirdədirlər.

Avstraliyada investisiya ilə bağlı keçirilən araşdırma göstərir ki, Avstraliyanın yetkinlik yaşına çatmış əhalisinin 5%-i, yəni 1 milyondan çox avstraliyalı heç olmasa bir növ kriptovalyutaya sahibdir. Çox halda bu, Bitcoin və Ethereum kriptovalyutalarıdır, eyni zamanda Ripple, Cardano, Dogecoin, və digər kriptovalyutalara da investisiya qoyulur [7].

Avstraliyada kriptovalyutalara investisiya edənlərin 69%-i kişi, 31%-i isə qadındır. Bu onu göstərir ki, Avstraliyada kişilər kriptovalyuta ilə daha çox maraqlanırlar. Digər maraqlı məqam ondan ibarətdir ki, əksər kriptovalyutaya sahib olan investorların çox hissəsi 35 yaşdan aşağıdır. Lakin, eyni zamanda 35 yaşdan yuxarı olan investorların sayı az olsa belə, ümumi investor bazarının 40%-dən çoxunu təşkil edirlər [7].

Yaşı 50-dən çox olan avstraliyalılar kriptovalyutaya orta hesabla ən çox vəsait, orta hesabla 56 min dollardan çox investisiya edirlər. Ümumi olaraq, yaşı 50-dən çox olan avstraliyalılar 7 milyard dollardan çox dəyərində kriptovalyutalara sahibdirlər. Bu göstərici 18-24 yaş arasında olanlar üçün isə cəmi 640 milyon dollar təşkil edir. Bu səbəbdən, yaşı 50-dən çox olan kriptovalyuta investorlarının sayı, az olsa belə, Avstraliyadakı kriptovalyuta bazarının böyük bir hissəsini təşkil edirlər [7].

Avstraliyada kişilər kriptovalyutalara orta hesabla 23 min dollar, qadınlar isə 13 min dollara yaxın investisiya edirlər. Bu bərabərsizliyin nəticəsində kişilər kriptovalyutalara, ümumi olaraq, 17,4 milyard dollar, qadınlar isə 4,2 milyard dollar dəyərində sərmayə qoyublar [7].

Hindistanlı yetkinlərin daha 10%-i isə kriptovalyuta ilə maraqlanırlar və onlara investisiya yatırmağı planlaşdırırlar. Sorğu aparılanların 41%-i isə kriptovalyuta ilə bağlı biliklərinin çatışmazlığı səbəbindən hansısa kriptovalyutayı seçə bilmədiklərini bildirmişlər [8].

Həmçinin, qeyd olunur ki, Hindistanda 18-30 yaşlı kriptovalyuta investorlarının sayı sürətlə artır; belə ki, 2022-ci ilin birinci rübündə bu göstərici əvvəlki rüb ilə müqayisədə 7% artaraq, kriptovalyuta investorlarının 39%-ni təşkil edib [8].

Bundan əlavə olaraq, kriptovalyuta investorlarının 56%-i kriptovalyutayı maliyyənin gələcəyi kimi qiymətləndirdiklərini, 54%-i kriptovalyutanın onlara uzunmüddətli dövrdə daha yüksək gəlir gətirəcəyinə inandıqlarını, 52%-i yaşam tərzinin yaxşılaşdırılması və passiv gəlirin əldə edilməsi məqsədi ilə kriptovalyutaya investisiya etdiklərini, investorların 43%-i qısamüddətli qazanc əldə etməyə çalışdıqlarını, gənc investorların 24%-i isə kriptovalyutayı əyləncə kimi qiymətləndirdiklərini bildirmişlər [8].

Braziliyada kriptovalyuta inkişaf edir. Əhalinin 16%-dən çoxu kriptovalyutalara sərmayə qoyur. Braziliyanın 34,5 milyon kripto investorlarının 53%-i kriptovalyutayı investisiya və təhlükəsiz yığım vasitəsi olduğunu hesab edirlər [9].

Braziliyada kripto investorların 64%-i növbəti altı ay ərzində kriptovalyutaya investisiyalarını artırmaq niyyətindədirlər. Lakin bu durum əvvəl belə deyildi. Sorğuda iştirak edən insanların yalnız 33%-i bir ildən artıqdır ki, kriptovalyuta ticarəti ilə məşğuldurlar. Qalan 67%-i yalnız 2021-ci ilin apreliyindən etibarən kriptovalyuta bazarında iştirak edirlər. Braziliyada kripto investorlar orta hesabla gəlirlərinin 40%-ni, investorların 16%-i isə hətta gəlirlərinin 90%-dən çoxunu kriptovalyutalara ayırırlar [9].

Bunları nəzərə alaraq demək olar ki, Braziliyada kriptovalyuta bazarı gələcəkdə daha da inkişaf edəcək.

“Pew” Araşdırma Mərkəzinin sorğusuna görə, amerikalıların 86%-i kriptovalyutalar haqqında ən azı eşitdiklərini, 13% -i ümumiyyətlə heç nə eşitmədiklərini, 16%-i isə şəxsən onlara sərmayə qoyduqlarını, ticarət etdiklərini və ya başqa şəkildə istifadə etdiklərini bildirmişlər [10].

Kriptovalyuta bazarında yaranan risklərin tədqiqi

Kriptovalyuta ilə bağlı riskləri 3 qrupa ayırmaq olar: maliyyə sabitliyi üçün risklər, cinayət yolu ilə əldə olunmuş kriptovalyutalar və pul vəsaitlərinin yuyulması riskləri, istehlakçı hüquqlarının pozulması riskləri.

Maliyyə tənzimləyiciləri istehlakçılar üçün aşağıdakı amillərlə əlaqəli yüksək riskləri qeyd edirlər: kripto aktivlərinin yüksək dəyişkənliyi, istifadəçilərin kriptovalyuta haqqında az məlu-

matlılığı, kibercinayətkarlıq, istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi üçün hüquqi mexanizmlərin olmaması [11].

Kriptovalyutalara sahiblik kriptovalyuta şəbəkəsində yüksək dəyişkənlik və dələduzluq fəaliyyətləri, habelə müəyyən kriptovalyutanın investorları üçün cəlbediciliyinin itirilməsi və ya kriptovalyutaların məzənnəsinin aşağı düşməsi səbəbindən investisiya qoyulmuş vəsaitin itirilməsi riskinin yüksək olması ilə əlaqələndirilir. Kriptovalyutalara investorlar üçün bu risklər bir çox maliyyə aktivlərinə investisiya qoyarkən investisiyaların itirilməsi risklərindən dəfələrlə yüksəkdir [12].

ABŞ maliyyə tənzimləyiciləri kriptovalyuta ilə maliyyə institutları arasında əlaqələrin perspektivliyindən narahatdırlar. Maliyyə Sabitliyinə Nəzarət Şurası kripto firmaları ilə maliyyə institutları arasında əlaqənin məhdud olduğunu söyləməklə yanaşı, kriptovalyuta bazarı nəzarətsiz

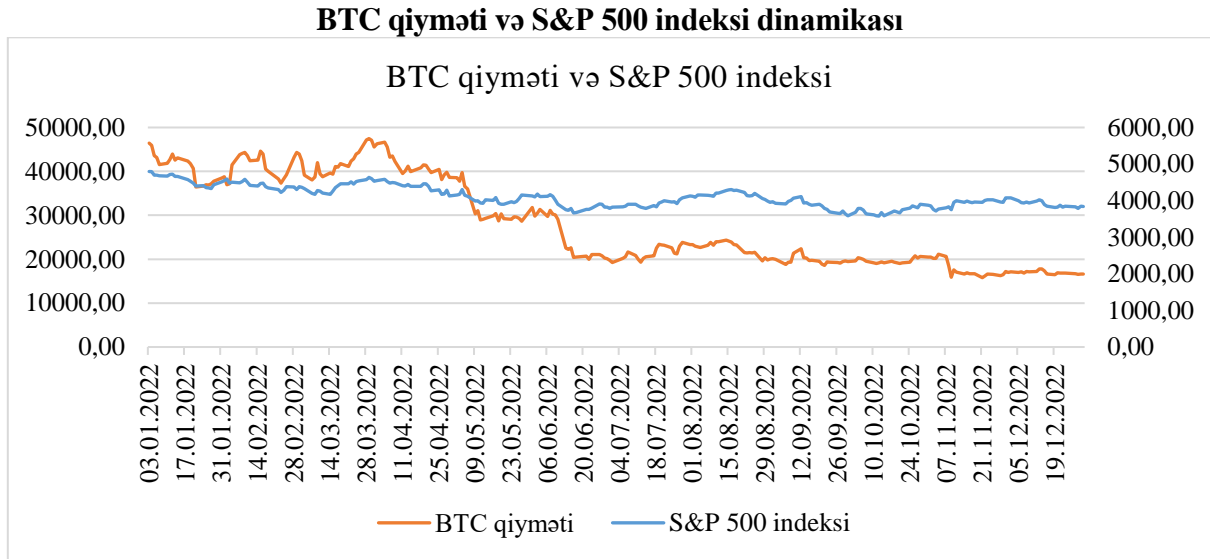
olaraq inkişaf etməyə davam etsə belə, bu əlaqənin güclənməsi ehtimalının olduğunu da söyləyirlər [13].

Kriptovalyuta bazarının səhm bazarı ilə əlaqəsinin qiymətləndirilməsi məqsədi ilə BTC və Standard and Poor's 500 indeksi (SPX) arasında əlaqənin mövcudluğu yoxlanılıb.

SPX – ABŞ-ın 500 şirkətinin səhmlərini özündə birləşdirir. Bu səbəbə görə də, BTC ilə SPX arasında əlaqə güclü olsa, demək olar ki, kriptovalyuta bazarı ilə səhm bazarı arasında əlaqə mövcuddur.

BTC qiymət və S&P 500 indeksi qrafikinə (qrafik 1) nəzər salsaq onların arasında əlaqəni görə bilərik. Bu əlaqə çox vaxt zəif olsa belə, bəzən güclü olur. Məsələn, 2022-ci ilin ortalarından axırlarına qədər BTC qiyməti və S&P 500 indeksi oxşar olaraq dəyişir. Bu onu göstərir ki, bu dövrdə BTC qiyməti ilə S&P 500 indeksi arasında əlaqə güclü olmuşdur.

Qrafik 1.

Mənbə: Müəllif tərəfindən [14] mənbəyə əsaslanaraq tərtib olunmuşdur

Bu əlaqənin mövcudluğunu daha dəqiq olaraq yoxlamaq üçün BTC və S&P 500 gəlirliyinin korrelyasiyası (qrafik 2) qiymətləndirilib. Korrelyasiya əmsalı 2022-ci il ərzində 0.3 ilə 0.8 arasında dəyişib. Bu, BTC ilə S&P 500 indeksi arasında əlaqənin mövcudluğunu göstərir.

Bu onu göstərir ki, kriptovalyuta və səhm bazarları arasında əlaqə müəyyən səviyyədə mövcuddur.

Hindistan Ehtiyat Bankının rəsmisi, Şaktikanta Das isə qeyd edib ki, kriptovalyuta növbəti maliyyə böhranını yarada bilər. Onun fikrincə, kriptovalyuta makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinə çox böyük risklər gətirir [15].

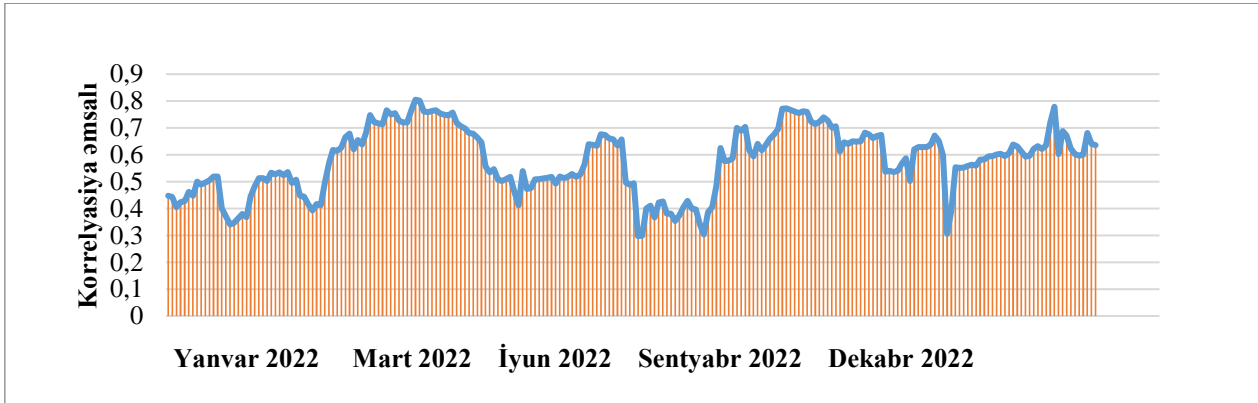
Kriptovalyutaların emissiyası özündə ekoloji risklər də daşıyır. Kriptovalyutanın mədəndən çıxarılması nəticəsində böyük həcmdə enerji tələbatı yaranır və bu enerjinin təmini prosesində atmosfərə böyük miqdarda karbon qazı buraxılır.

Kriptovalyuta əməliyyatları ilə əlaqəli elektrik tələbatı son illərdə hədsiz dərəcədə artmışdır. Bu enerji istehlakına bir neçə amil səbəb olub. Onların arasında mədəncilikdə artan çətinlik və inkişaf

edən bu maliyyə aktivinin yüksək qiymətləri ilə cəlb edilmiş çoxlu sayda yeni bazar iştirakçılarıdır [16].

Qrafik 2.

2022-ci il üzrə BTC və S&P 500 günlük gəlirliyi arasında 25 günlük sürüşkən korrelyasiya əmsalı

Mənbə: Müəllif tərəfindən [14] mənbəyə əsaslanaraq tərtib olunmuşdur.

-Rəqəmsal iqtisadçıya görə, Bitcoin kriptovalyutasının elektrik istehlakı 2019-cu ildə dünyanın ümumi elektrik istehlakının 0,23%-nə bərabər idi. Beləliklə, kriptovalyuta emissiyası açıq şəkildə karbon izlərinin əsas yeni mənbəyidir [17].

Enerji istehlakı ilə yanaşı, mədəncilik nəticəsində yaranan elektron tullantılar digər böyük ekoloji problemdir. Onların istehsalı və atılması da ekoloji problemlərə gətirir [17].

Onlayn cinayət dünyasında anonim olan kriptovalyutalar çox istifadə olunan ödəniş üsuludur. Bu yolla alınan kriptovalyutaların real pula çevrilməsi məqsədi ilə cinayətkarlar onları müxtəlif yollarla leqallaşdırmağa çalışırlar.

Zəncirvari blok təhlili ilə məşğul olan "Elliptic" şirkətinin məlumatlarına əsasən 2011-2019-cu illərdə iri kriptobirjalar cinayət yolu ilə əldə olunan Bitcoin kriptovalyutasının 60-80%-ni nağdlaşdırmağa kömək edib. Kriptovalyutalar ilə əməliyyatlara nəzarətin gücləndirilməsindən və AML və KYC prosesləri tətbiq olunmasından sonra lisenziyalı birjalarda pulların yuyulması halları 45%-ə qədər enib. Daha ciddi nəzarət nəticəsində bəzi cinayətkarlar lisenziyası olmayan kiçik kriptobirjalardan istifadə etməyə başlayıblar. Lakin bu birjaların aşağı likvidliyə malik olması səbəbindən pulların yuyulması çətinləşir [18].

Zəncirvari analiz məlumatlarına əsasən 2017-2021-ci illərdə 33 milyard dollardan çox dəyərində kriptovalyuta yuyulub və bundan 8.6 milyard dollar 2021-ci ilin payına düşüb [19].

2020-2021-ci illərdə kriptovalyutaların yuyulması həcmi 2019-cu ilə nisbətən azalıb. Bu, daha sət nəzarət ilə bağlı ola bilər. Lakin Zəncirvari analiz məlumatlarına əsasən eyni zamanda mərkəzləşdirilmiş birjalara yönələn çirki kriptovalyutaların miqdarı azalıb. 2021-ci ildə cinayət yolu ilə əldə olunan kriptovalyutaların 17%-i protokollarına yönəldilmişdir. Bu göstərici 2020-ci ildə ancaq 2% təşkil etmişdi [19].

Kriptovalyuta bazarı onlayn cinayətlərlə yanaşı narkoloji maddə mübadiləsi kimi off-layn cinayətlərin həyata keçirilməsində də istifadə olunur. Bunun izlənməsi on-layn cinayətlərdən daha qəlizdi.

Meksikanın Maliyyə Kəşfiyyatı Bölməsinin rəhbəri Santiago Nieto bildirmişdir ki, cinayətlərdə kriptovalyutalardan istifadə edərək pulların yuyulması halları artmaqdadır [20].

Göründüyü kimi, kriptovalyuta bazarı pulların yuyulması məqsədi ilə istifadə olunur və bu hallar zamanla daha da artır. Bu səbəbdən, kriptovalyuta bazarında həyata keçirilən əməliyyatlar ciddi nəzarət altında olmalıdır.

Məlumatların icmalına əsasən, 2021-ci ildə kriptovalyutanın dələduzluq nəticəsində yaranan

itkiləri 2018-ci ildəkindən təxminən 60 dəfə çox olub [21].

ABŞ Federal Ticarət Komissiyasının (FTC) hesabatları göstərir ki, 2021-ci ildə 46 mindən çox insan dələduzluğun qurbanı olaraq ümumillikdə 1 milyard dollardan çox vəsait itiriblər. Dələduzlar, aktiv olaraq, sosial mediadan istifadə edərək öz qurbanlarını reklamlarla cəlb edirlər. Kriptovalyuta dələduzluğunun qurbanları hər şeyin Instagram, Facebook, Telegram kimi sosial mediada başladığını söyləyiblər [21].

Çox vaxt bu, investisiya dələduzluğu ilə bağlıdır. FTC məlumatlarına əsasən, kripto dələduzluq itkilərinin 575 milyon dolları uydurma investisiya imkanları ilə bağlı idi. Bəzən də dələduzlar insanların inamını qazanmaq üçün müsbət rəyləri yaradırlar [21].

Kriptovalyuta bazarında qiymət volatilliyi onun yüksək riskli olduğu və spekulativ xarakter daşdığı kimi fikirlərin yaranmasının başlıca səbəbidir. Məsələn, Bitcoin kriptovalyutasının 2022-ci ildə dəyərinin 60%-ə enməsi gözlənilməz hadisə olub. 2021-ci ildə bəzi analitiklər tərəfindən proqnoz olunurdu ki, BTC dəyəri 100 min ABŞ dollarını öteçək, lakin 2022-ci ildə onun dəyəri 16 500 ABŞ dollarına bərabər olub [22].

FTX birjasının iflas olunması səbəbindən Binance kriptobirjasının yerli əlaməti də dəyərini itirməyə başlamışdı. Bazarda olan həyəcanlıq vaxtında Binance birjasından 6 milyard dollar çıxarılmışdır.

Məşhur sabit sikkə olan “Tether” kriptovalyuta bazarında mövcud olan durum ilə əlaqədar olaraq ABŞ dollarına bağlanmasını itirir. Bloombergin məlumatına əsasən 2022-ci ilin may ayında tether-in ABŞ dollarına məzənnəsi 2020-ci ildən bəri rekord olan 94,55 sentə qədər enib. Tether-in məzənnəsini bərpa etmək məqsədi ilə tether-in baş direktoru Paolo Ardoino investorların öz 1ə 1 ABŞ dolları məzənnəsi ilə geri alması ilə heç bir çətinliklərin olmaması zəmanəti verdiyindən sonra məzənnə 99 sentə qədər bərpa olunub [24].

Tether-in bir çox kripto birjalarında aktivlərin volatillikdən qorunması üsulu kimi istifadə olunmasından onun ABŞ dollarına bağlanmasının itirilməsi bütün kriptovalyuta bazarında ciddi fəsadlara gətirirdi və hətta bazarın iflası ilə də nəticələnə bilərdi.

Bu, onu göstərir ki, kriptovalyuta bazarında sabit sikkə çox vaxt yüksək dəyişkənlik şəraitində

pulların saxlanması üçün istifadə olunduğuna baxmayaraq, yarana bilən risklərdən tam olaraq qorunmur. Çünki, kriptovalyutaların dəyəri onlara inama çox bağlıdır və kriptovalyuta bazarında həyəcan yarandıqda aktivlərin sığortalanması olmadığından bazarın iflası riski yaranır.

Tədqiqatın nəticələri

Tədqiqat nəticəsində məlum olub ki, Braziliya, Vyetnam, Nigeriya kimi ölkələrdə kriptovalyuta digər ölkələrə nisbətən daha aktiv istifadə olunur. Bu, onunla izah oluna bilər ki, bu ölkələrdə bank sistemləri ya yetərinə inkişaf olunmayıb, ya da kriptovalyutaya inamzəifdir.

Bundan əlavə, digər ölkələrdə də kriptovalyutadan fəal istifadə olunur. 2022-ci ildə kriptovalyuta bazarında müşahidə olunan problemlərə baxmayaraq, kriptovalyutaya maraq yüksək olmaqda davam edib.

Sorğuların təhlili nəticəsində məlum olub ki, gənclər, yaşlılara nisbətən kriptovalyuta ilə daha çox maraqlanırlar, lakinəyni zamanda orta qiymətdə daha az pul vəsaiti investisiya edirlər. Yaşlılar kriptovalyuta bazarına yatırılan investisiyaların əhəmiyyətli payını formalaşdırırlar.

Bitcoin ilə S&P 500 indeksi arasında korrelyasiya hesablanaraq məlum olub ki, onların arasında düz mütənasib əlaqə mövcuddur və bəzən bu əlaqə güclü olmuşdur.

Kriptovalyuta bazarı iqtisadi sabitliyə zərər yetirmə riskini daşıyır, onun məşğulluğun artması ilə kriptovalyuta bazarının iqtisadiyyata təsir etmə səviyyəsi də artır.

Həmçinin, cinayət yolu ilə əldə olunmuş pulun yuyulması riski də ciddi narahatlıq hissi yaradır, kriptovalyuta bazarından istifadə olunması ilə çirkli pulların yuyulması halları geniş yayılıb.

Bundan əlavə, dələduzluğun nəticəsində istifadəçilərin maddi təhlükəsizliyinə zərər yetirməsi riski də olduqca aktualdır.

Kriptovalyuta bazarının ən aşkar riski isə onun dəyişkənliyidir. Bu problem adi kriptovalyutalarda rast gəlindiyindən əlavə, şərti olaraq dollara bağlı kriptovalyutalarda da müşahidə olunur.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

[1] <https://www.nasdaq.com/articles/nigerians-moved-nearly-%2440-million-in-p2p-bitcoin-trading-in-30-days-2021-08-05>, 2021

- [2] <https://www.weforum.org/agenda/2021/02/how-common-is-cryptocurrency/>
- [3] <https://guardian.ng/opinion/outlook/bitcoin-adoption-and-its-impacts-on-the-developing-world/>, 2021
- [4] <https://www.cnbc.com/2022/10/13/el-salvadors-bitcoin-holdings-down-60percent-to-60-million-one-year-later.html#:~:text=El%20Salvador%20become%20the%20first,as%20legal%20tender%20in%20June,2022>
- [5] Alvarez F., Argente D., və Van Patten D., “Are cryptocurrencies currencies? Bitcoin as legal tender in El Salvador”, National Bureau of Economic Research, 2022
- [6] <https://qafqazinfo.az/news/detail/istifadecilerin-kriptovalyutalara-maragi-artir-390224>, 2023
- [7] <https://www.roymorgan.com/findings/over-1-million-australians-now-own-cryptocurrencies-such-as-bitcoin-ethereum-ripple-cardano-dogecoin-and-shiba-inu>, 2022
- [8] <https://www.financialexpress.com/blockchain/115-million-indians-have-invested-in-cryptocurrency-with-a-sentiment-to-gain-long-term-returns-report/2641525/>, 2022
- [9] <https://finance.yahoo.com/news/75-brazil-34-5-million-153332274.html>, 2022
- [10] <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2021/11/11/16-of-americans-say-they-have-ever-invested-in-traded-or-used-cryptocurrency/>, 2021
- [11] Санникова Л., “Факторы риска использования криптоактивов в России и потенциал для их снижения”, Финансовый журнал, 14(6), 2022, 124-138.
- [12] Мачихин Д., “О подходах к регулированию индустрии криптовалют в России”, Адрес редакции и издателя: 125167, Москва, 2022, 11.
- [13] <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-12-16/us-regulators-warn-about-risks-of-deeper-crypto-wall-street-ties>, 2022
- [14] finance.yahoo.com, 2022
- [15] <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-12-21/india-rbi-head-warns-crypto-could-spur-next-financial-crisis>, 2022
- [16] Nández Alonso S., və başqaları, “Cryptocurrency mining from an economic and environmental perspective. Analysis of the most and least sustainable countries”, Energies, 14(14), 2021, 42-54.
- [17] Miraz M., Excell P., və Sobayel K., “Evaluation of green alternatives for blockchain proof-of-work (pow) approach”, Annals of Emerging Technologies in Computing, 5(4), 2021, 54-59.
- [18] <https://todayheadline.co/the-rise-of-crypto-laundries-how-criminals-cash-out-of-bitcoin/>
- [19] <https://blog.chainalysis.com/reports/2022-crypto-crime-report-preview-cryptocurrency-money-laundering/>, 2022
- [20] <https://www.reuters.com/article/mexico-bitcoin-insight-idUSKBN28I1KD>, 2020
- [21] <https://www.ftc.gov/business-guidance/blog/2022/06/reported-crypto-scam-losses-2021-top-1-billion-says-ftc-data-spotlight>, 2021
- [22] <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-12-30/bitcoin-btc-at-200-000-projections-flop-as-coin-ends-year-down-60>, 2022
- [23] <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-01-14/bitcoin-surges-above-21-000-amid-optimism-around-inflation-ftx>, 2023
- [24] <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-05-12/tether-moves-to-reassure-market-after-biggest-stablecoin-slips>, 2022

Нигяр Пирверди АШУРБЕЙЛИ-ГУСЕЙНОВА д.ф.э., доц.
Джейхун Рафаэль АБДУЛЛАЕВ магистрант
Азербайджанский Государственный Экономический Университет

ИЗУЧЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА РЕГУЛИРОВАНИЯ КРИПТОВАЛЮТ И АНАЛИЗ РИСКОВ, СВЯЗАННЫХ С КРИПТОВАЛЮТАМИ

Резюме

В последние годы рынок криптовалют вызывает интерес инвесторов благодаря своему стремительному развитию и возможности приносить высокую прибыль. В основном этот интерес увеличился после того, как криптовалюта биткойн достигла своего исторического максимума в 2021 году. В рамках исследования был оценен международный опыт регулирования криптовалют с целью анализа этого интереса и оценки результатов.

Также были проанализированы риски рынка криптовалют с целью исследования проблем, которые рынок криптовалют может принести инвесторам, экономике, окружающей среде и другим сферам.

В рамках исследования с целью изучения международного опыта регулирования криптовалют и рисков рынка криптовалют были проанализированы опросы, проведенные по использованию криптовалюты в разных странах, отчеты компаний, проводящих анализы в сфере криптовалют, были рассмотрены отчеты государственных органов зарубежных стран, информация информационных агентств, исследования зарубежных ученых.

Для оценки взаимосвязи между рынком криптовалют и фондовым рынком была оценена корреляционная связь между биткойнами и индексом Standard and Poor's 500 за 2022 год.

Ключевые слова: рынок криптовалют, мошенничество, отмывание денег, стабильная монета, загрязнение окружающей среды

Nigar PirverdiAshurbeyli-HUSEYNOVA PhD in economics, associated prof.
Jeyhun Rafael ABDULLAYEV master's student
Azerbaijan State University of Economics

STUDY OF INTERNATIONAL EXPERIENCE IN REGULATION OF CRYPTOCURRENCIES AND ANALYSIS OF RISKS RELATED TO CRYPTOCURRENCIES

Summary

In recent years, the cryptocurrency market has aroused the interest of investors due to its rapid development and ability to bring high profits. Basically, this interest has increased due to the fact that the bitcoin cryptocurrency reached its historical maximum in 2021. As part of a study, international experience in regulating cryptocurrencies was evaluated in order to analyze this interest and evaluate the results. The risks of the cryptocurrency market were also analyzed in order to explore the problems that the cryptocurrency market can bring to investors, the economy, the environment and other areas.

As part of the study, the international experience in cryptocurrency regulation was evaluated in order to analyze this interest and evaluate the results. Also, risks of the cryptocurrency market were analyzed in order to investigate problems that cryptocurrency market may bring to investors, the economy, environment and other areas.

Within the research framework, in order to examine the international experience in the cryptocurrency regulation and market risks, surveys conducted cryptocurrency use in different countries were analyzed, reports of the companies that carry out analysis in the cryptocurrency field, reports of the state authorities of foreign countries, information of news agencies, and researches of foreign scientists were examined.

To assess the relationship between the cryptocurrency market and stock market, correlation between bitcoin and the Standard and Poor's 500 index for 2022 was evaluated.

Key words: cryptocurrency market, fraud, money laundering, stable coin, environmental pollution.

Daxil olub: 15.01.2023